

Huh? Was Wagner een duellerende corpsstudent?

(deel 1)

door Jan Schultheiss

Will zum Kontrahieren / einer mich touchieren / gleich
gefordert wird er augenblicks: / „Bist ein dummer
Junge!“ / Und mit raschem Sprunge / auf Mensur gehts
im Paukantenwuchs. / Schleppfuchs muß die Waffen /
auf den Paukplatz schaffen, / Quarten pfeifen, Terzen
schwirren froh. / Hat ein Schmiß gesessen, / ist der
Tusch vergessen / von dem kreuzfidelen Studio.¹

Ter gelegenheid van de Boekenweek 2023 trakteerde ik mijzelf op het boek dat de Nederlandse auteur Elco Lenstra over zijn Duitse overgrootvader Ernst August Kaerger schreef.² Toen de protagonist ging studeren, sloot hij zich aan bij een Duitse studentenvereniging waarbij het schermen tot de verplichtingen behoorde, het uitvechten van een zogeheten *Mensur*, een begrip waarop ik hierna zal terugkomen. Vervolgens las ik tot mijn verbazing een bekende naam: ‘Een greep uit de studenten die in de negentiende eeuw de mensuur vochten, plaatst Ernst August in een lange, illustere traditie: Karl Marx, Otto von Bismarck, Friedrich Nietzsche, Heinrich Heine, Richard Wagner en zelfs keizer Wilhelm II’.³ Richard Wagner die een duel op het scherpst van de snede uitgevochten zou hebben? Een zogenaemde *Schmiss*, een litteken in het gezicht als gevolg van met de sabel toegebracht letsel⁴, was mij in portretten van de meester uit Bayreuth nooit opgevallen, maar dat geldt voor een aantal van de andere genoemden ook. Maar toch, Wagner op traditionele wijze actief als *Bursche*, als een soort Duitse corpsstudent? Ik besloot dit voor mij onbekende aspect aan hem nader uit te zoeken.⁵

Landsmannschaft, Corps en Burschenschaft

Alvorens in te gaan op de activiteiten van Wagner zelf als corpsstudent, verdient voor een goed begrip eerst dit aspect van het toenmalige Duitse studentenleven in het algemeen kort wat aandacht. In dit opzicht is het van belang het onderscheid tussen corporale studentenverenigingen in Nederland en Duitse traditionele studentenverenigingen te onderkennen, juist ook omdat sommige van laatstgenoemden zich eveneens als corps afficheren. De ontstaansgeschiedenis van georganiseerde studentenverbanden lijkt in de aanvang weliswaar enigszins gelijk, maar met name in de negentiende eeuw veranderde dat nogal.

In Nederland (dat natuurlijk toen nog niet als zodanig bekend stond) ontstonden aan de toenmalige hogescholen zogenaemde *nationes*, genootschappen waarbinnen studenten die uit eenzelfde streek afkomstig waren steun aan en gezelligheid met elkaar zochten en vonden.⁶ Eind achttiende eeuw begon echter in ons land via zogenaamde groensenaten een ontwikkeling die ertoe zou leiden dat men zich uiteindelijk per hogeschool of universiteit in één corps met één plaatselijke sociëteit ging verenigen. Zo waren, ter illustratie, in 1850 van de 238 te Groningen ingeschreven studenten maar liefst 220 lid van de vereniging *Vindicat atque Polit*⁷ en waren in 1874 van de 754 te Leiden ingeschreven studenten slechts 44 geen corpslid.⁸

Ook in het gebied dat nu Duitsland is ontstonden dergelijke op herkomst van de studenten gebaseerde *nationes*, maar anders dan in ons land ontwikkelden zich daar geen studentenverenigingen (*corpora*) die beoogden de gehele lokale (toen manlijke) studentenpopulatie te omvatten. Deze *Landmannschaften* kregen na de bevrijdingsoorlogen van 1813-1815 tegen het Franse keizerrijk nog aanvulling van zogenaemde *Burschenschaften*, die een meer politiek en iets minder elitair karakter hadden, maar verdere

duiding van de verschillen tussen dergelijke Duitse studentenverenigingen voert veel te ver voor dit betoog. Belangrijk is wel om te onthouden dat de Duitse studentenclubs klein bleven, en zich ten opzichte van de Nederlandse corporale verenigingen tevens onderscheidden in een aantal kenmerkende opzichten, zoals hun *Lebensbundprinzip* en *Ehrencodex*. Het eerste betekent dat de student, eens als lid toegelaten, voor het leven met diens vereniging verbonden blijft, na diens afstuderen als ‘Alter Herr’ (het hele systeem was, en is voor een deel nog steeds, ingericht op de manlijke student; van diversiteit en inclusie was al die decennia geen sprake). Het tweede houdt in dat ieder lid te allen tijde de verplichting heeft de eer van hem en de zijnen te verdedigen.⁹ Ook onderscheiden de Duitse traditionele verenigingen in het dragen van kleuren (veelal met een sjerp) en – bij formele gelegenheden - op uniformen gelijkende kledingstukken. En in het uitvechten van duels op de sabel, vroeger ter verdediging van de eer, tegenwoordig nog bij een aantal corpora en Burschenschaften als voorwaarde van lidmaatschap, een zogenaamd *Bestimmungsmensur* (waarover in deel twee van dit artikel meer¹⁰). En aan zo’n ereduël zou Wagner dus wellicht hebben meegedaan?

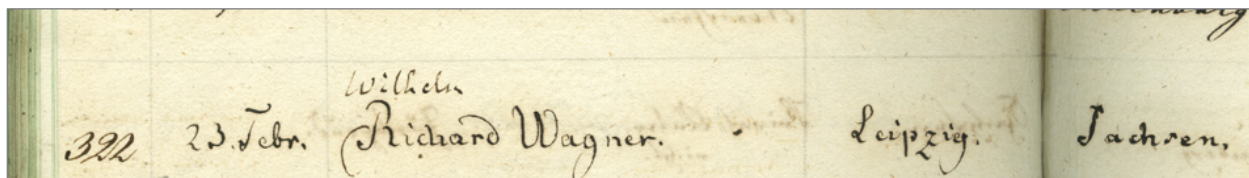

Studenten te Leipzig, wellicht van Corps Saxonia

Corps Saxonia Leipzig

Toen hij zich op 23 februari 1831 als *Studiosus Musicæ* bij de rector van de universiteit van zijn geboortestad Leipzig inschreef (zie afb. 2), lijkt het bijna dat zijn voornaamste streven daarbij was een “echte” student te worden:

Ik had daarmee grote haast: de paasvakantie begon over acht dagen, de studenten verlieten Leipzig en het was onmogelijk om mij dan vóór het einde van de vakantie nog in de *Landsmannschaft* te laten opnemen. Maar om al die lange weken in Leipzig, waar ik thuis was, te blijven zonder het recht te hebben de door mij verlangde kleuren van Landsmannschaft te dragen, leek me een ondraaglijke kwelling. Direct van de rector rende ik als aangeschoten naar de schermvloer [‘Fechtboden’ - PJS], om mij op vertoon van mijn inschrijvingskaart voor toelating tot de Saksische Landsmannschaft aan te melden. Mijn doel was bereikt: ik mocht de kleuren van Saxonia, dat destijds bijzonder populair was en in aanzien stond vanwege de vele vriendelijke leden, dragen.¹¹

Inschrijving van Wagner als student te Leipzig

Waarom hij in zijn enthousiasme of herinnering aan voorbij gaat, is het feit dat hij als *Renonce*, als adspirant lid¹², enkel gerechtigd was tot het dragen van twee van de drie verenigingskleuren, namelijk lichtblauw en wit.¹³ Maar die kleuren, dat uiterlijk vertoon, waren blijkbaar wel zeer belangrijk voor de jonge student (ook in zijn latere leven was een bepaalde vorm van ijdelheid de componist-schrijver niet vreemd). Al tijdens zijn schooltijd doste hij zich op gegeven moment uit als student, althans op grond van zijn voorstelling daarvan. Zelf noteerde hij daarover in zijn herinneringen:

Er was mij niets meer aan gelegen, dan nu eindelijk zo snel mogelijk zelf student te worden: dat kon alleen door een hernieuwde inschrijving [in het Duits staat hier 'Einbürgerung'- PJS] aan een gymnasium school te regelen. Op de Thomasschule, die onder rectoraat stond van een zwakke grijsaard, konden mijn wensen sneller in vervulling gaan; ik ging in de herfst van 1830 naar deze

school met als enig doel om me door de pure schijn van aanwezigheid een weg te banen naar het recht tot het Abitur-examen. Het belangrijkste was dat ik met mijn gelijkgestemde vrienden onder de zogenaamde “scholieren” [in het Duits staat hier 'den sogenannten »Pennälern«' - PJS] een imitatie studentenvereniging oprichtte. Zij werd met alle mogelijke pedanterie georganiseerd, er werden mores geïntroduceerd [in het Duits staat dat het 'Komment [werd] eingeführt' - PJS¹⁴]; er werden schermoefeningen gehouden, er werd geduëleerd [in het Duits: er werden 'Paukereien gehalten'- JS] en er was een plechtige oprichtingsvergadering [in het Duits een 'Stiftungskommers' - JS¹⁵], waarvoor enkele echte studenten waren uitgenodigd, en die ik als sub-senior in witte leren broek en met grote cavaliërslaarzen ['Kanonenstiefeln' - PJS] voorzat; dit gaf mij een voorproefje van de geneugten die mij als echte student te wachten stonden.¹⁶

Op 26 mei 1831 vond bij Ostrołęka (in het Duits: Ostrolenka) een grote veldslag plaats tussen Poolse en Russische troepen die door de Polen werd verloren. Voor Wagner was deze Poolse nederlaag volgens zijn mémoires de aanleiding om al na korte tijd het corporale studentenleven definitief vaarwel te zeggen:

Mijn korte maar hartstochtelijke studentenleven had bij mij niet enkel mijn gevoel voor mijn artistieke opleiding, maar als het ware ook mijn deelname aan alle andere wereldse en spirituele zaken overspoeld. Maar hoewel ik, zoals ik heb laten zien, mezelf nooit volledig van de muziek heb vervreemd, ontstond met de heropleving van mijn interesse in politieke gebeurtenissen de eerste weerzin tegen het zinloze studentengedoe, dat ik al snel als een wilde droom volledig zou vergeten. Het was de Poolse vrijheidsstrijd tegen de Russische overmacht die mij al snel met groeiend enthousiasme vervulde. De successen die de Polen in mei 1831 korte tijd bevochten, verbaasden en verrukten mij: de wereld leek mij als door een wonder te zijn herschapen. Daarentegen was de indruk van het nieuws over de slag bij Ostrolenka van een aard alsof de wereld nu opnieuw ten onder was gegaan. Ik was verbaasd toen ik grof of kwaadwillig belachelijk werd gemaakt onder mijn medestudenten in de kroeg zodra ik een van deze berichten aanroerde: de vreselijke schaduwzijde van het Duitse Landsmannschaftssysteem werd mij hier in mijn gevoel duidelijk. Elke vorm van enthousiasme werd hier feitelijk gedood en in het spoor van een pedante bravoure geleid, die alleen werd gekenmerkt door droogte en gemaakte ongevoeligheid. Met de grootste koelbloedigheid, zonder het geringste gevoel voor humor, dronken worden en schulden maken, waren qua waarde bijna gelijk aan moed bij het duelleren. Pas later besepte ik de nobelere betekenis van de Duitse *Burschenschaft* vergeleken met deze verderfelijke studentengeest; destijds voelde ik het storende ervan heel persoonlijk in de kwetsende terechtwijzingen die ik mij, zoals ik al zei, op de hals haalde toen ik, vol van het meest pijnlijke verdriet, mijn beklag over die ongelukkige slag bij Ostrolenka uitte. Tot mijn eer moet ik toegeven dat deze en soortgelijke indrukken er mede het hunne aan bijdroegen, mij zo snel mogelijk aan deze wilde studentenkringen te onttrekken.¹⁷

Zij lidmaatschap van Saxoniam duurde al met al dus maar ongeveer drie maanden, een zeer korte tijd weliswaar, maar wel één waarin hij zich vol overgave in het studentenleven had gestort. De bekende Wagnerbiograaf Curt von Westernhagen tekent hierover in zijn hoofdstuk over Wagner als *studiosus musicae* ook op dat de jonge Richard, voordat het semester zelfs maar was begonnen al enige duels met een aantal oude vechthans uitvocht en dat het feit dat hij heelhuids uit deze uitdagingen kwam, te danken was aan een reeks opmerkelijke toevalligheden, zoals die hem later in kritieke situaties ook te hulp kwamen.¹⁸

Of Wagner daadwerkelijk duels uitvocht, dan wel of hij enkel opgelijnd stond om deze te gaan uitvechten (zoals de Engelse vertaling van Von Westernhagens boek met het woordje ‘pending’ ook wel suggereert¹⁹) zal in het navolgende moeten blijken. Maar vooraleer daarmee tot de kern van dit artikel te komen, eerst nog enige inkleuring van de vereniging waarvan hij lid was geworden, het Corps Saxoniam.

Zoals we in het voorafgaande al zagen, onderscheidt het traditionele Duitse studentenleven zich van het Nederlandse onder meer in het feit dat er in Duitsland niet sprake is van één studentencorps per universiteit of hogeschool, maar dat er daar veelal sprake is van een palet aan studentenverenigingen, ieder met hun eigen kleuren en, vanaf de tijden na Wagner, een verschillende universiteiten omspannend overkoepelend orgaan.²⁰ Toen Wagner als aspirant toetrad tot het in 1812 opgerichte Saxoniam, bestonden

er in Leipzig twee andere studentenverenigingen: het in 1807 opgerichte, en daarmee oudere, Corps Lusatia en de in 1818 opgerichte Leipziger Burschenschaft Germania.²¹ Het oudste corps, Lusatia, werd gesticht door een aantal studenten afkomstig uit de Lausitz, een gebied dat zich grofweg uitstrekt rondom de stad Cottbus, voor een deel ook in huidig Pools gebied. Saxonia, de vereniging die Wagner verkoos, werd op 4 september 1812 als Landsmannschaft Saxonia Leipzig opgericht door zeven leden van de Landsmannschaft Thuringia Leipzig, drie leden van de Corpslandsmannschaft Saxonia Jena en twee leden van de Corpslandsmannschaft Austria aan de Universiteit van Leipzig. Vanaf 1822 werd zij Corps Saxonia genoemd.

Corpsstudenten in hun 'Kneipe' rond 1810

Zoals we al zagen, was en is het Duitse verenigingsleven aan universiteiten en hogescholen meer versnipperd dan in ons land, met resultaat ook beduidend kleinere verenigingen. Toen Wagner toetrad tot Saxonia telde dat corps dertien leden en een onbekend aantal Renoncen (waaronder dus hijzelf): Von Schönfeldt als *Senior*, Meier als *Cosenior*, Graf von Beust als *Sekretär*, von Meyer zu Knownow als *I. Repräsentant*, Weinhold als *II. Repräsentant* en Nake, Graf zu Solms und Tecklenburg, Freiherr von Manteuffel, Freiherr von Wirsing, Müller, Liebe, Meichßner en Von Seebach als “gewone” *Aktivitas*.²² Hoeveel studenten zich in 1831 bij de universiteit Leipzig

aanmeldden (en in het semester waarin februari viel in het bijzonder) viel voor dit artikel niet zo snel te achterhalen, maar in het voorafgaande jaar 1830 waren het er 363, dus dat zegt op zich wel iets over de relatieve exclusiviteit van de corpora aldaar.²³ Saxonia gold daarbij dan ook nog eens als een vereniging die, in de woorden van Wagner zelf, oorspronkelijk voornamelijk bestond uit edelen, waarbij zich het elegantere deel van de studentenwereld voegde; ze behoorden allemaal tot meer respectabele en rijkere families in Saksen en vooral in de hoofdstad Dresden.²⁴ Het laat zich vermoeden dat hem dit gegeven wel aansprak.

Het fundament waarop de vereniging werd gevestigd, werd in een constitutie van acht hoofdpunten vastgelegd. Ondanks het feit dat Saxonia niet als Duits-nationale Burschenschaft in het leven werd geroepen, vereiste het eerste punt van de leden wel: ‘Ontwikkel, voed en onderhoud de Duitse volksgeest en liefde voor het vaderland in u en uw broeders’, waarbij het overigens op het eerste gezicht niet duidelijk is of met dat *Vaterland* het koninkrijk Sachsen werd bedoeld, dan wel “Duitsland” (dat toen immers nog niet verenigd was anders dan binnen de Duitse Bond)²⁵. Het tweede, derde en vijfde artikel van deze constitutie zijn van meer belang voor dit essay. De kern van het tweede punt luidt: ‘Jouw eer zij je heilig!’, terwijl dat vereiste in het vijfde vereiste aan de onderlinge band tussen de leden wordt gekoppeld: ‘Heb je broeders lief en eer ze!’, waarbij het corpslid zich niet langer ‘als enkel individu’ diende te beschouwen, ‘maar als lid van een groot verbond dat door eerlijkheid en rechtschapenheid de hoogste en mooiste doelen van het menselijk leven wil bereiken. Steun daarom zo goed als je kunt elk lid van dit verbond en bescherm hun eer!’²⁶ En hoe de eer dan wel beschermd diende te worden, komt in het derde artikel van de constitutie tot uiting, dat wij hier volledig citeren:

Volgens de gewoonte van onze voorouders gaan we met beledigingen van onze eer op de meest eervolle manier om: met de sabel ['Schläger' - PJS]; We kennen geen andere, geen eervollere manier, en we geven graag bloed en leven op om dat kostbare kleinood te behouden. – Schep daarom nooit op en raak nooit achteloos dit nobele bezit van een vreemde aan ...²⁷

De vereiste eer en de verdediging daarvan vormden dus een belangrijke kern van het toenmalige corpswezen. Of Wagner zich daarom inderdaad vol overgave en niet gehinderd door veel bedenkingen (bijvoorbeeld ten aanzien van zijn volstrekte onervarenheid in dezen) in de gewapende verdediging van de eer van Saxonia stortte, zal in het tweede deel van dit artikel moeten blijken. Daarin zal ook uit de doeken worden gedaan wat zo'n studentenduel inhield (en in zekere zin nog –houdt). Wordt vervolgd ...

Het Lebensbundprincipe tastbaar in het huidige huis van Corps Saxonia

¹ Derde couplet van het studentenlied 'S giebt kein schöner Leben als Studentenleben', in: Fr. Silcher en Fr. Erck, *Allgemeines Deutsches Commersbuch*, 21ste druk (Lahr 1877) 501. In dit boek staat Carl Maria von Weber (1786-1826) als maker vermeld. Elders wordt ook (mede) genoemd Carl Gottlieb Reißiger (1798-1859). Een *Commersbuch* (ook wel met een K gespeld) was en is een bundel studentikoze en andere gezelschaplieders om te zingen tijdens een formele studentenroegjool of bieravond (een *Kommers*) dan wel meer informeel studentikoos samenzijn (een *Kneipe*). Exemplaren van zo'n boek zijn in de regel voorzien van zogeheten *Biernagel* zodat band en boek droog blijven als het op een door bier doordrenkte tafel of buffet ligt. De eerste druk van dit boek was in 1858, dus na de studententijd van Wagner. Op het internet is wel een *Commersbuch* uit 1815 uit de stad waar Wagner kort studeerde te vinden, wellicht dat hij daar nog liederen uit heeft gezongen. Zie K. Hinkel, *Leipziger Commersbuch* (Leipzig 1815) op Hathi Trust Digital Library, [https://hdl.handle.net/2027/uc1.\\$b303795](https://hdl.handle.net/2027/uc1.$b303795) (geraadpleegd op 22 maart 2023).

² Elco Lenstra, *Wij willen hier geen avonturiers. De vele levens van Ernst August Kaerger* (Amsterdam 2022).

³ *Ibidem*, 47.

⁴ Zie bijvoorbeeld Wikipedia, 'Schmiss' (versie 6 november 2023), <https://de.wikipedia.org/wiki/Schmiss> (29 november 2023).

⁵ Teneinde niet achter te lopen op moderne ontwikkelingen, en in een poging om mij er makkelijk van af te maken, vroeg ik ook nog even aan ChatGPT om een artikel over Richard Wagner als duellerende corpsstudent in Leipzig te schrijven. Per kerende chat liet deze bron van kunstmatige intelligentie mij onder meer weten dat 'Wagner ... een man van vele talenten en passies [was], en hij was ook actief als corpsstudent en duellist. In zijn studententijd was Wagner een lid van de Leipziger Allgemeiner Deutscher Burschenschaft. (...) Als corpsstudent nam Wagner deel aan verschillende studentenprotesten en nam hij ook deel aan duels. In die tijd was het de norm voor corpsstudenten om hun mannelijkheid en moed te bewijzen door het aangaan van duels. Deze gevechten waren vaak niet dodelijk, maar resulteerden toch regelmatig in ernstige verwondingen. Wagner was geen uitzondering en raakte bij verschillende gelegenheden gewond tijdens zijn gevechten. Hij ontving een litteken op zijn voorhoofd en een andere op zijn nek. Hoewel deze littekens geen invloed hadden op zijn muzikale carrière, herinnerden ze hem wel aan zijn studententijd en zijn duelleeravonturen. (...) Het is interessant om te bedenken hoe de geschiedenis van de klassieke muziek er anders uit zou hebben gezien als de jonge Richard Wagner bijvoorbeeld niet een litteken op zijn voorhoofd had opgelopen' - <https://chat.openai.com/> (geraadpleegd op 21 april 2023). Spoiler alert ... : tsja ...

⁶ A.J.C. de Vrankrijker, *Vier eeuwen Nederlandsch studentenleven* (Voorburg 1939), 117 e.v., 194 e.v.; Ignaz Matthey, *Eer verloren, al verloren. Het duel in de Nederlandse geschiedenis* (Zutphen 2012) 248.

⁷ *Groningsche Studenten Almanak voor het jaar 1851* (Groningen 1851) 73.

⁸ *Almanak van het Leidsche Studentencorps voor het jubeljaar 1875* (Leiden 1875) 73-74, 79.

⁹ Paulgerhard Gladen, *Gaudeamus igitur. Die studentischen Verbindungen einst und jetzt* (Keulen 2001) 25.

¹⁰ Let wel, ook de student in de Nederlanden hanteerde ooit steekwapens zoals een in de 17e eeuw veel gezongen lied suggereert: "Die gheen wijn of cruyen wil smaken / Niet gaen suypen tot het braken / Met gheen stoep of wacht kan vechten / Spot met forums ende rechten/ Burgers niet durft vallen aen / Met geen blanck rappier te slaen / Is de naem student niet waert / Deught maer voor d'Oostindie vaert." Vrankrijker, *Studentenleven*, 164. Maar dit - en het eerderrelateerde aspect - is onvergelykbaar met de Duitse tradities in dit opzicht.

¹¹ Richard Wagner, *Mein Leben* (Leipzig 1914) 60, vertaling (ook van de verdere citaten uit dit boek) door de auteur van dit artikel (PJS).

¹² Bij andere Duitse studentenverenigingen ook wel *Fuchs* genoemd. In zekere zin vergelijkbaar met de status van noviet of feut bij Nederlandse studentenverenigingen.

¹³ Carl Friedrich Glasenapp, *Das Leben Richard Wagners I, (1813-1843)* (Leipzig 1894) 401.

¹⁴ Een *Komment* behelst de geschreven en ongeschreven regels voor het studentenbestaan, de *mores* zeg maar.

¹⁵ Een *Kommers* is een plechtige borrel die bij een speciale gelegenheid door studenten in hun kroeg of *Kneipe* in een feestelijke setting wordt gehouden. Het bestuur van *Burschenschaft* of *Corps* is daarbij gekleed in bijbehorende uniformen en er is vaal sprake van rituelen waarbij verschillende studentenliederen ten gehore worden gebracht.

¹⁶ Wagner, *Mein Leben*, 59.

¹⁷ Wagner, *Mein Leben*, 80. In mei-juni 1836 componeerde Wagner zijn in 1908 voor het eerst uitgegeven ouverture in C 'Polonia' (WVW39), een andere indicatie van de indruk die de Poolse vrijheidsstrijd op de jonge componist moet hebben achtergelaten.

¹⁸ Curt von Westernhagen, *Wagner* (Zürich 1968) 36. Von Westernhagen schrijft dat Wagner: 'bevor noch das Semester anfang, "hing" er bereits mit einer Anzahl von alten Kampfhähnen', in een Engelse vertaling van de biografie uit 1978 'before the session began he already had fights pending with several experienced duellists' (idem, Wagner: *A Biography*, translated by Mary Whittall (Cambridge 1978), daar 28). Het woord

¹⁹ Ibidem. Zie ook Martin Gregor-Dellin, *Richard Wagner Sein Leben – Sein Werk – Sein Jahrhundert* (München, Zürich 1991) 79-80.

²⁰ Bijvoorbeeld het in 1848 opgerichte *Kösener Senioren-Convents-Verband* of de *Deutsche Burschenschaft*, in 1881 opgericht als het *Allgemeiner Deputierten-Convent* en die teruggaat op de ideeën bij de oprichting van de *Urburschenschaft* in Jena in 1815.

²¹ Wikipedia, 'Liste der Studentenverbindungen in Leipzig' (17 september 2023), https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Studentenverbindungen_in_Leipzig (29 november 2023). Blijkbaar kwam het rond 1827 tot een scheuring waaruit de *Burschenschaft Markomania Leipzig* ontsprong waarvan het bekendste lid wellicht de componist Robert Schumann (1810-1856) was. Er zouden in die tijd in Leipzig ook nog andere 'landmannschaftliche Verbindungen' zijn geweest, 'die der Schwaben, der Bayern, der Braunschweiger, der Nassauer, der Mecklenburger, der Schleswig-Holsteiner, und so weiter'. Zie Frank Huss, 'Richard Wagner als Corpstudent', *Studenten-Kurier*, 26 (2006) 4, 16-17, aldaar 17. Daarvan vond ik echter zo snel geen bewijs. De conclusie van die auteur dat het voor Wagner, als geboortig in Sachsen, evident was dat hij zich bij Saxonia zou aansluiten, lijkt dan weer wel goed verdedigbaar.

²² Beneke, *Geschichte*, Beilage IX, Semester-Bestände des Corps Saxonia zu Leipzig 1812 bis 1912, 411. Helemaal zeker ben ik er niet van dat dit het lijstje is van leden tentijde van Wagners toetreden; hij werd in februari 1831 lid, maar niet geheel duidelijk is welk semester dat was (de huidige semesterindeling van de universiteit Leipzig is niet exact dezelfde als toen). Het overzicht laat drie verschillende semesters zien: 1830/31, 1831, en 1831/32. Het kan dus ook zijn dat Wagner zich als lid heeft aangemeld in de periode 1830/31. Toen was er sprake van 12 actieve leden (Von Schönfeldt, Meier, Graf zu Solms und Tecklenburg, Graf von Beust, Müller en Rivinus als bestuur, Nake, Freiherr von Manteuffel, von Meyer zu Knownow, Weinhold, von Bismarck en Liebe als gewone actieve leden, en ook weer onbekende Renoncen.

²³ Jens Schubert, *Statistische Untersuchung des Universitätsbesuches in Leipzig um 1800. Methode zur Hochrechnung der Studierendenfrequenz auf Grundlage der Matrikel und Sittenzeugnisse* (dissertatie Geschichte, Kunst- und Orientwissenschaften, Leipzig 2015), *Chronologisches Verzeichnis der Studienaufnahme in Leipzig 1768 bis 1830* (afdruk van bijlage-CD).

²⁴ Wagner, *Mein Leben*, 60.

²⁵ Beneke, *Geschichte*, 18-19. Vertaling PJS.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.